

27. Туровська Л. В., Василькова Л. М. Нові слова та значення. – К.: Довіра, 2008. – 271 с.
28. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
29. Український орфографічний словник / за ред. В. Г. Складенка. – К.: Довіра, 2009. – 1011 с.
30. Чемеркін С. Матеріали до словника нових слів і значень (слова з прикладкою Інтернет) // Лексикографічний бюлетень: зб. наук. праць / відпов. ред. к. філол. н. І. С. Гнатюк. – К., 2009. – С. 191–212.
31. Шитов А. Словник скорочень української мови [Електронний ресурс]. – 2011. – Режим доступу: <http://ukrskor.info>.

Oksana TYSHCHENKO

Updated Words and New Meanings (Dictionary Materials)

In the article the ways of certification of register units and lexicographic sources in the dictionary materials intended for identifying and fixing new words in the modern Ukrainian language are analyzed. Special means are used, such as graphic characters indicating some peculiarities of recording the words in other dictionaries as well as their significance, functional use, etc. This encourages diachronic and synchronic observation of the development of lexical units in language and in lexicographic interpretation.

Юлія Чернобров

Організація матеріалу в словнику синтаксичних термінів української мови

Українська синтаксична термінологія загалом добре представлена в українських словниках лінгвістичних термінів та енциклопедичних працях [1; 4; 5; 6; 8; 9; 11; 12]. Однак опис синтаксичної терміносистеми сьогодні не задовольняє потреб мовознавців через те, що в словниках відбито не всю палітру термінопонять українського синтаксису, відсутня історична ретроспекція терміна тощо. Тому нагальною потребою є створення словника, який би систематизував синтаксичні терміни й зміг репрезентувати їхню еволюцію.

У цій статті подаємо пропозиції до організації матеріалу в такому словнику синтаксичних термінів, який би зміг бути насправді вичерпним довідником із термінології українського синтаксису.

До реєстру пропонованого словника увійдуть терміни, зафіксовані в попередніх словниках лінгвістичних термінів, а також у сучасних граматиках [1; 3; 4–7; 9–12]. Тривалий час історія термінопонять синтаксису не знаходила свого відображення в лексикографічних працях через ідеологічні нашарування. Починаючи з 30-х років до 80–90-х років ХХ століття спостерігаємо процес цілеспрямованого наближення української термінології до російської традиції. Із двох термінів обирався той, який був ближчий до термінологічної системи російської мови. Звернення до історії терміна сприймалося як прояв націоналізму, тому поза науковим вжитком залишилися терміни, представлені в попередніх граматиках, у яких скрупульозно й ретельно зібрано й відтворено широку палітру мовознавчих термінів на позначення понять синтаксису.

До середини ХІХ століття автори граматик української мови розробляють морфологію і фонетику, не зосереджуючи увагу на проблемах синтаксису. О. Павловський, автор першої граматики української мови, не відчуває потреби говорити про синтаксис, тому що «не бачить істотних відмінностей між українським і російським синтаксисом» [7: 163]. А. Коцак, як і М. Смотрицький, розглядає тільки способи «складення частей слова». Також скупі відомості про синтаксис знаходимо в граматиках І. Могильницького [Возняк 1911] та І. Вагилевича [Вагилевич 1845].

Із ХІХ століття починається інтенсивний розвиток синтаксису російської мови (граматики М. Греча, О. Востокова, Ф. Буслаєва, К. Аксакова, М. Некрасова, О. Потебні та інших). В Україні граматична література починає свій розвиток від середини ХІХ ст. до кінця Першої світової війни в Галичині й на Буковині. Цей час характеризується становленням і розвитком синтаксичної термінології. Частина термінів запозичується з російської, польської мов, паралельно починається процес творення термінів на українській мовній основі.

«Перша досконала граматика української мови» [2: 16] – це **Граматика руского языка** Михайла Осадці [Осадця 1862]. Розділ про синтаксис (словосочиненіє) містить підрозділи, присвячені вивченню простого, складного, підрядного речень і порядку слів у реченні. У цій граматиці зафіксовано першу спробу творення власних синтаксичних термінів: *положенъе* – речення, *положенъе простое* – речення просте, *положенъе сложене* – речення складне, *підметъ* – підмет, *присудокъ* – присудок, *предметъ* – додаток тощо). Згадані вище терміни зберігає без змін **Граматъька руска для ужитку в школах людових в Галичині** О. Партицького [Партицький 1873]. Тут натрапляємо

на термін *речене*, який «через відповідність до визначення поняття... односторонність... швидко прищепився в українській граматиці» [9: 165]. Дещо видозмінену термінологію містить **Руска граматика** С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера [Смаль-Стоцький, Гартнер 1893]. Автори граматики намагалися створити терміни на позначення другорядних членів речення: *предмет* – додаток, *придаток прислівниковий* – обставина, *придаток прикметниковий* – означення, *прикладка* – прикладка.

Також можемо назвати ще низку граматик, які слугуватимуть цінними джерелами для створення цілісної картини становлення й розвитку синтаксичної термінології починаючи з другої половини XIX століття: **Методична граматика язика малоруського** П. Дячана [Дячан 1865], **Граматика руського язика для шкіл середних** О. Огоновського [Огоновський 1889], **Методична граматика руської мови** В. Коцовського та І. Огоновського [Коцовський, Огоновський 1912] та інші.

Однією з перших спроб підсумувати граматичну термінологію в контексті її історії та виробити загальні правила термінотворення є **Українська граматична термінологія: Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її** І. Огієнка [Огієнко 1908]. Вчений влучно зауважує, що в Україні постійно точилися і продовжують точитися суперечки «за форму та термінологію». Він переконливо наполягає на тому, що потрібно виходити з такого стану, за якого «що ні письменник, то свій власний правопис, що ні вчений – своя власна термінологія...» [Огієнко 1908: 2]. Учений систематизував й узагальнив історію української граматичної термінології. Як підсумок здобутків мовознавців, автор подав вичерпний довідник граматичних термінів, із яких чимало синтаксичних.

Побіжно зауважимо, що синтаксична термінологія уніфікувалася лише в радянські часи, в 30-і роки XX століття. Перелічимо деякі граматики першої половини XX століття, які, на нашу думку, є цінним джерелом для вивчення синтаксичної термінології цього часу: **Граматика української мови** І. Нечуя-Левицького [Нечуй-Левицький 1914], **Практична граматика української мови** В. Сімовича [Сімович 1918], **Українська мова. Практично-теоретичний курс** П. Горещького та І. Шалі [Горещький, Шаля 1929], **Складня української мови** І. Огієнка [Огієнко 1935], [Огієнко 1938], **Граматика руського язика** І. Гарайди [Гарайда 1941] та інші.

Ми маємо багатий історичний матеріал, який, на нашу думку, доцільно було б використати в майбутньому словнику. Зазначимо, що метою збереження історичного варіанту терміна не є повернення його до активного вжитку та заміни наявних синтаксичних термінів, а відтворення цілісної історичної картини термінології синтаксису, опис еволюції.

Термінографування синтаксичних термінів складне через те, що в синтаксичній науці немає одностайності щодо вирішення багатьох мовознавчих проблем (наприклад, відсутність чітких класифікацій словосполучень, складнопідрядних речень, багатокomпонентних складних речень тощо). Укладаючи повний словник, лексикограф мусить усвідомити необхідність презентації напрацювань різних наукових шкіл, що, безперечно, збільшить обсяг такого словника. Тому ми вирішили зосередитися на висвітленні історії й сучасного стану ключових термінопонять сучасного синтаксису.

Щоб упоратися з таким завданням, для кожного терміна складаємо дослідницький паспорт. Він покаже джерело, регіональне поширення, час фіксації певного терміна. Отримані результати з такого паспорта дають можливість укласти словникову статтю, яка не лише розкриє зміст терміна, а й репрезентує його історію.

Наведемо приклад дослідницького паспорта для терміна *додаток*:

Додаток

Предметъ [Партицький 1862: 133]

Доповнення [Осадца 1862: 173]

Доповнення [Осадца 1862: 173]

Предмети [(Осадца 1862: 173)]

Предмет [Смаль-Стоцький, Гартнер 1893: 135], [Коцовський, Огоновський 1912: 78]

Дополнение [Огієнко 1908: 50]

Пояснення іменникове [Огієнко 1935: 148]

Об'єкт [Огієнко 1935: 148]

Предмет [Сімович 1918: 282], [Шерстюк 1907: 6]

Предметъ [Гарайда 1941: 105]

Додаток [Загородський 1957: 38], [Грам. терм. 1917: 7]

Додатки [Нечуй-Левицький 1914: 7]

Додаткові слова [Нечуй-Левицький 1914: 11]

Додаткові частки речення [Нечуй-Левицький 1914: 4]

Доповнювальні слова [Нечуй-Левицький 1914: 11]

Іменники в непрямих відмінках [Каганович, Шевельов 1935: 10]

Іменниковий додаток [Наконечний 1928: 236]

Предметъ [Дячан 1865: 116].

На основі дослідницького паспорта терміна укладаємо словникову статтю. Коротко окреслимо її структуру.

Реєстрове слово подаємо напівжирним шрифтом і зазначаємо наголос. Сучасний варіант терміна (якщо він є) представлений в круглих дужках. Далі

наводимо дефініцію терміна. В окремих випадках подаємо типові контексти його вживання.

Способи представлення матеріалу в словнику – алфавітний і гніздовий. Про гніздовий спосіб ідеться в тому випадку, коли термін вступає в розгалужені гіперо-гіпонімічні відношення. Таким чином, у гнізді основного терміна є внутрішньогніздові терміни. Якщо останній виражений словосполученням, то на перше місце ставимо спільний компонент – реєстрове слово. Такі терміни наводимо у гнізді за алфавітом другого компонента. У кінці статті подаємо історію основного терміна із посиланням на джерело та зазначенням часу його фіксації. Історичний варіант внутрішньогніздового терміна виділяємо курсивом і подаємо після останнього. Покажемо приклад такої статті на лінгвістичному матеріалі, який стосується терміна *додаток*.

Зразок словникової статті

ДОДА́ТОК – другорядний член речення, що означає предмет, на який спрямована чи якого стосується дія, процес, ознака, стан. Виражається формами непрямих відмінків іменників і займенників, а також іншими частинами мови, вжитими в ролі іменника: прикметником, дієприкметником, числівником, об'єктним інфінітивом, прислівником, синтаксично-неподільними словосполученнями, фразеологічними одиницями. У реченні може відноситися до дієслова, іменника, прикметника, прислівника чи предикативних слів: *Мені поля задумливо шептали свої ніким не співані пісні* (В. Симоненко). *Гладь коня вівсом, а не батогом* (Н. пр.). *Про наші місця розкотилася слава* (Л. Первомайський).

За наявністю / відсутністю прийменників розрізняють:

- **додаток безприйменниковий (безпосередній)** – додаток, який виражений іменником у непрямому відмінку без прийменника: *писати листа, купити книгу* тощо;
- **додаток прийменниковий (посередній)**, *предмет-прийменниковий зворот* [Сімович, 1918: 282] – додаток, який виражений іменником з прийменником: *подивитися на батька, мріяти про щастя, пильнувати над хворим* тощо.

За характером відношення дії до об'єкта розрізняють:

- **додаток непрямий**, *предметь дальший* [Гарайда 1941: 7] – означає предмет, який пов'язаний з дією лише частково, може означати предмет, на який спрямована дія, залежить від перехідних і неперехідних дієслів, іменників, прикметників чи предикативних слів і виражається формами непрямих відмінків з прийменниками чи без них (крім випадків, коли

знахідний і родовий відмінки без прийменника виступають у ролі прямого додатка): *Джерин садок завітчався білим цвітом* (І. Нечуй-Левицький);

– **додаток прямий**, *предметь близиий* [Гарайда, 1941: 7], *предмет справжній (властивий)* [Сімович 1918: 282] – указує на об'єкт, на який безпосередньо переходить дія або предмет, що виникає як наслідок відповідної дії чи конкретизує значення пояснюваного дієслова, залежить від перехідного дієслова та деяких предикативних слів і виражається знахідним відмінком без прийменника, а також родовим при перехідних дієсловах із запереченням *не* й при частковому охопленні об'єкта дією: *Мавка йде до калини, швидко ламає на ній червоні китиці ягід, звиває віночок, розпускає собі коси...* (Леся Українка).

Історія терміна. *Предметь* [Дячань 1865: 116]; *предметь* [Партицький 1873: 133]; *доповненьє* [Осадца 1876: 175]; *предмет* [Смаль-Стоцький, Гартнер 1893: 135], [Коцовський, Огоновський 1912: 78]; *дополнєніє* [Огієнко 1908: 50]; *пояснення іменникове* [Огієнко 1935: 48]; *об'єкт* [Огієнко 1935: 48]; *предмет* [Сімович 1918: 282]; *предметь* [Гарайда 1941: 7]; *додаткові слова* [Нечуй-Левицький 1914: 7]; *доповнювальні слова* [Нечуй-Левицький 1914: 11]; *додаткові частки речення* [Нечуй-Левицький, 1914: 4]; *іменниковий додаток* [Наконечний 1928: 236]; *іменники в непрямих відмінках* [Каганович, Шевельов 1935: 10]; *додаток* [Грам. терм. 1917: 7], [Загородський 1957: 38], [Шульжук 2004: 87].

Пропонований словник ключових понять українського синтаксису плануємо як словник дефініційного типу з елементами ідеографічного словника. Особливістю такого словника є висвітлення історії й сучасного стану ключових термінопонять сучасного синтаксису, що дасть підстави вважати його насправді вичерпним довідником із термінології основних термінів українського синтаксису.

Література

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – М., 1966. – 608 с.
2. Бідер Г. Г. Галицькі та буковинські граматики української мови (1850 – 1819) // Українська мова. – 2006. – №2. – С. 15 – 29.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. – К., 1993. – 346 с.
4. Ганич Д. С., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.
5. Энциклопедический словарь-справочник лингвистических терминов и понятий. Русский язык: в 2 т. / А. Н. Тихонов, Р. И. Хашимов, Г. С. Журавлева и др. /

под. общ. ред. А. Н. Тихонова, Р. И. Хашимова. – М.: Флинта: Наука, 2008. – Т. 1. – 840 с. – Т. 2. – 640 с.

6. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Сов. Энциклопедия, 1990. – 685 с.

7. Москаленко Н. А. Нарис історії української граматичної термінології. – К.: Радянська школа, 1959. – 224 с.

8. Кротевич Є. В., Родзевич Н. С. Словник лінгвістичних термінів / заг. ред. Є. В. Кротевича. – К.: Вид-во АН Української РСР, 1957. – 235 с.

9. Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля. – К., 2006. – 716 с.

10. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.

11. Українська мова. Енциклопедія. – 2-ге вид. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана. – 2004. – 818 с.

12. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Підручник. – К.: Академія, 2004. – 406 с.

Джерела

- Вагилевич 1845** Вагилевич І. Грамматика языка малорусского в Галиции. – Львів, 1845. – 181 с.
- Возняк 1911** Возняк М. Галицькі граматики української мови першої половини ХІХ століття. – Львів, 1911. – 340 с.
- Гарайда 1941** Грамматика русского языка. Составивъ Иванъ Гарайда. – Унгваръ, 1941. – 146 с.
- Грам. терм. 1917** Граматична термінологія і правопис, ухвалені Комісією мови при українському товаристві шкільної освіти в Києві. – К., 1917. – 20 с.
- Горецький, Шаля 1929** Горецький П. і Шаля І. Українська мова. Практично-теоретичний курс. – К.: Книгоспілка, 1929. – 336 с.
- Дячан 1865** Дячань П. Методична граматика языка малорусского. – Л., 1865. – 142 с.
- Загородський 1957** Загородський А. О. Граматика української мови. Ч. II. Синтаксис. (Підручник для 6 і 7 класів семирічної та середньої школи. Вид. 12-е.) – К.: Радянська школа, 1957. – 192 с.
- Каганович, Шевельов 1935** Граматика української мови. – К.: Радянська школа, 1935. – Ч. II: Синтаксис / упоряд.: Н. Каганович, Г. Шевельов. – 1935. – 158 с.

- Коцовський, Огоновський 1912** Коцовський В. та Огоновський І. Методична грамати́ка руської мови для IV класи шкіл 5- і 6-класових. – Львів, 1912. – 98 с.
- Наконечний 1928** Наконечний М. Українська мова. – Харків: Рух, 1928. – 260 с.
- Нечуй-Левицький 1914** Нечуй-Левицький І. Грамати́ка української мови. – К., 1914. – Ч. II. – 94 с.
- Огієнко 1935** Огієнко І. Складня української мови. – Ч. I. – Жовква, 1935. – 195 с.
- Огієнко 1938** Огієнко І. Складня української мови. – Ч. II. – Жовква, 1938. – 239 с.
- Огієнко 1908** Огієнко І. Українська грамати́чна термінольо́гія: Історичний словник української грамати́чної термінольо́гії з передмовою про історію розвитку її. – К., 1908. – 79 с.
- Огоновський 1889** Огоновський О. Грамати́ка руского языка для школь середныхъ. – Львів, 1889. – 118 с.
- Осадца 1862** Осадца М. Грамати́ка руского языка. – Львів, 1862. – 238 с.
- Партицький 1873** Партицький О. Грамати́ка руска для ужитку в школах людових в Галичині. – Львів, 1873. – 174 с.
- Сімович 1918** Сімович В. Практична грамати́ка української мови. – Раштат, 1918. – 584 с.
- Смаль-Стоцький, Гартнер 1893** Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Руска грамати́ка. – Львів, 1893. – 182 с.
- Шульжук 2004** Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Підручник. – К.: Академія, 2004. – 406 с.
- Шерстюк 1907** Шерстюк Г. Коротка грамати́ка для школи. – Полтава, 1907. – Ч. I. – 64 с.

Yliya CHERNOBROV

Organization of Material in Ukrainian Dictionary of Syntactic Terms

Today the description of syntactic terminology doesn't satisfy the needs of linguists. Modern dictionaries don't present the whole amount of terms. So, linguists have an urgent need – to create reference book of new type that will show all terms and the way of their formation.

The article deals with recommendations for completing the dictionary of syntactic terminology. It also contains the pattern of entry, that represents evolution of syntactic terms.